

Felszámolt és remélt erdélyi autonómiákról, valamint autonómiafóbiákról

Gondolataim a mai *Hitel* és múlt századi *hiteles*ek máig érvényes üzenetei kapcsán

Keresztapámra, Albrecht Dezsőre és barátomra, Köteles Pálra emlékezve

Amikor Bakos István felkért, hogy lennék egy autonómiáról szóló kerekasztal beszélgetőpartnere, az első meglepetés közepette arra gondoltam, hogy ezt csakis szakértőkre kellene bízniuk, s én távolról sem vagyok ilyen. Az ezzel kapcsolatos jogi fejtegetéseket magam is „szent borzadállyal” és annak nehézkes követhetőségéből fakadó kicsinységem súlyától roskadozva olvasom. Tehát tudom, hogy a kérdéskör tudományos kutatói máris ízekre szednék az itt azon nyomban leírt civil véleményemet. De mit tegyek? A felvetés után az agyam valóságos darázsfészekké változott, s ott zsi bong benne a múlt sorsomat meghatározó minden eseménye és a jelen minden aggodalma, képek az életemből, közösségem életéből és felejthetetlen olvasmányok, közöttük Albrecht Dezső és Köteles Pál gondolatai. Vagyis az erdélyi magyarság autonómiájának hiánya okozta sorsomat fordító események s azok magyarázatát kereső olvasmányos igyekezetem és az ennek tudatában is annyira óhajtott autonómia elérhetetlennek látszó messzesége, de mégis-mégis elérhetőnek tűnő közelsége okozta örökösen hullámozó remény és vergődő aggodás. Aggodás a megmaradásért. Ugyanis erről van szó. *A megmaradásról*. Először az erdélyi magyarságéról s aztán annak (és a hasonló sorsú magyar közösségeknek) esetleges és végzetes homogenizálása esetén már az összmagyarságéról.

Mert tudni kell, hogy ez az egymástól függés, ez az összetartozás történelmünkön átívelő összefüggő távlatokban is létezett, s éppen most teljedhet igazsággá. Vagy így, vagy – Istenem, őrizz – amúgy. Gondoljunk Bocskai intelmeire! Ő az 1606. évi testamentumában az utódokat így intette: „...az erdélyieket és magyarországi híveinket az egymás közt való szép egyezségre és atyafiúi szeretetre. Az erdélyieket, hogy Magyarországtól, ha más fejedelemség alatt lesznek is, el ne szakadjanak. A magyarországiakat, hogy az erdélyieket el ne

taszítsák, tartsák ő atyafiainak és véreknek, tagjoknak [...] s igyekezzenek az egész magyar nemzetnek megmaradására.” Tehát jól érezhetően a rendiség korában a nemzetfogalom tágabb volt, mint hinnénk.

Amit e témakörrel tudok, olvasmányaimból tanultam, és bizony már megmondani sem tudom minden esetben, kik és hol írtak erről először (vagy sokadszor). Most megpróbálom előkotorni memóriám mélyéről és kedvenc olvasmányaim polcairól, amit kapott ismereteimből fontosnak találok, különös tekintettel Albrecht Dezső egy-két tanulmányára és Köteles Pál reánk maradt gondolataira, de más jeles és általam tisztelt szerzőket sem mellőzve.

*

Az oly sokáig remélt és végre folyamatában is megélt metamorphosis Hungariae immáron eljuttatta az anyaország magyarságát is oda, hogy – aki úgy akarja – szabadon és felelősen gondolkodhasson az elszakított nemzetrészek sorsáról, a megmaradás elszakíthatatlanul közös gondjáról, s ebben saját felelős kormánya véle együtt gondolkodik.

Rendkívül fontos, valóban történelmi helyzetbe vagyunk (már nem pillanatban), mely pontosan illeszkedik évek óta folytatott hol szelíd, hol a pillanatnyi partnereim jó(?)voltából vehemens vitáim bizonyítékárába.

Röviden arról volna szó, hogy a pártpolitika, amelynek, pártdemokráciának is nevezett, világkorszakából ki nem léphetünk, csak akkor folytathat valódi nemzetpolitikát, amennyiben egy ezt célul választó párt a választók jóvoltából nagyobb erőre tesz szert, és ezt az erőt nem csak egy ciklusra biztosítják számára. A nemzetpolitika ugyanis építő jellegű tevékenység, s míg a rombolás erői a robbantás rövidségének előnyeivel is élnek, addig az építés (a nemzetépítés) hosszabb, nagyobb, precízebb, nehezebb, sokszor nem látványos, sőt áldozatvállalást igénylő munka.

Az a párt, amelyiknek a hatalom megszerzésén kell munkálkodnia, avagy annak megtartására kell fölös energiákat pazarolnia, még ha e nemes célt vállalta is, nem rendelkezik a nemzetpolitika nehéz, többfrontos és elsősorban építő munkájának elvégzéséhez elégséges tartalékokkal. És akkor még nem említettem a belső és külső ellenerőkkel folytatandó küzdelmek erőpazarlásait.

Az általam máshol már idézett emersoni felismerés, mely szerint: „Azok a dolgok, amelyek igazán neked vannak szánva, feléd gravitálnak”, ismét tetten érhető volt, mikor éppen e fenti sorok újbóli papírra vetését követően a posta meghozta Kolozsvárról Vita Sándornak, a kolozsvári *Hitel* egykori szerkesztőjének az emlékiratait és néhány parlamenti beszédét tartalmazó kötetét. Egy ilyen beszédből idézek.

Amikor a kiegyezés utáni elitet jellemzi, ezt írja a nemzetpolitika margójára: „...ebben a korszakban is nemcsak a kormányzóképeségnek, a politikai tehetségnek, hanem a zsenialitásnak is számos jelével találkozni a vezető rétegben. Ha azonban eliten nem tisztán a vezetés képességét értem, hanem a kiválasztottság tudatát, a belső küldetéstudatot, az elhivatottságot, akkor, azt hiszem, hogy a 67-es

idők utáni magyar vezető réteget nehezen nevezhetném ebből a szempontból elitnek. Hiszen éppen az a küldetéstudat hiányzott belőle, a jövőnek az a világos és határozott meglátása, amely a múltban az Árpád-házi királyokat, a Rákócziakat, a Hunyadiakat vagy a Bethlen Gáborokat, Zrinyieket jellemezte. **Egy ilyen elit számára a kormányzás nem cél, hanem csupán egy eszköz a maga elé tűzött magasabb nemzeti célok megvalósítására** (kiemelés Sz. I. T.). A liberális korszak és a liberális életforma a magyarság számára nem sok jót hozott. Igaz, hogy gazdasági tekintetben megindította egy hatalmas fellendülésnek és fejlődésnek a folyamatát, ennek a fellendülésnek és fejlődésnek a gyümölcseit tulajdonképpen nem a magyarság, hanem idegenek élvezték. [...] A liberális korszak emberének az ideálja az önmagának élő polgár, ez a kor egy materialista embertípust alakított ki, egy olyan embertípust, mely legkevésbé volt alkalmas arra, hogy belőle egy hivatástudatot hordozó magyar szellemi elit kialakulhasson.”

Ezek a sorok az össz nemzetben gondolkodás nagy szemléletváltása, a régen várt metamorphosis Hungariae korszakának küszöbén talán továbbgondolásra alkalmasak.

*

Az autonómia óhajtása minden többé-kevésbé azonos földrajzi területen élő és azonos kulturális örökséget valló ember vagy közösség alapvető egyéni, illetve közösségi identitásában való megmaradásának igényét szolgáló joga. Ugyanakkor a Föld emberi közösségei letagadhatatlan fontosságú sokszínűségének a közös jövő számára történő megőrzése céljából e kötelesség teljesítésének is alapvető feltétele, s ezért szükséges és hasznos óhaj. Tehát minden próbálkozás, ami ennek a két pozitív szempontnak az akadályozását szolgálja, jogosan elítélhető, negatív jelenség.

Bertha Zoltán írásában olvastam, hogy József Attila szerint „az emberiségnek éppen magyar mivoltunkkal tartozunk”, Babits pedig azt mondja, hogy „ez az a haza, amelyre igenis szüksége van az emberiségnek, amelyet meg kell őrizni az emberiség számára”.

Köteles Pál ezzel kapcsolatos jövőképünkről így ír: „Arról a jövőről, amely földrajzi térségünk valamennyi népe számára csak úgy biztosíthatja a közös lét feltételeit, ha a toleranciára, az önrendelkezési elvre és az európai népek sokszínű hagyományainak ápolására épül.”

Bibó István mondja: „Nem egy államnak van joga egy területhez, hanem egy közösségnek van joga a saját területével rendelkezni.”

Márton Áron szerint: „Amint az egyénnek joga van az élethez, a családalapításhoz, a szabadsághoz, a munkához, ugyanúgy joga van egy nemzetiségnek, hogy a maga sajátos életét szabadon élje, kultúráját fejlessze, a saját ügyeit a maga alkotta szabályok szerint és saját szervei által a maga felelősségére intézze a vele élő népek jogos érdekeinek a tiszteletben tartása mellett.”

Ma már remélhetjük, hogy a kontinens szerves fejlődésének iránya – az ezzel ellentétes próbálkozások dacára – a nemzetek Európája felé mutat, és azt is

tudjuk, hogy nyelvében él a nemzet, s annak minden elszakadt vagy elszakított része, a kisebbségben élők is. Hogy pedig ez mennyire fontos, annak aláhúzásához Kónya-Hamar Sándort idézem: „...egy kulturális közösség nyelvének védelme az illető etnikai közösség minden tagjára háruló transzcendentális kötelesség. És ez a kötelesség előbbre való az emberi jogoknál, a kollektív és egyéni jogoknál, a demokráciánál, az alkotmány kitételeinél s a nemzetközi szerződéseknél. Politikai értelemben tehát bárminél is. És nem jelképes üggyről van végül is szó [...] Ha egy etnikai közösség tehát saját és használt nyelvvel rendelkezik, akkor politikai és társadalmi életében a kulturális és civil intézmények minden külső beavatkozás és segítség nélkül is létezni és működni tudnak.” Vagyis a nyelvében élő kisebbség képes az autonóm létét működtetni, és ha megőrzi nyelvét, joga van mindahhoz, aminél az előbbi felsorolásban a nyelv védelmének transzcendentális kötelessége előbbre való volt, végeredményében tehát az autonómiához.

Claude Nigoul véleményére Köteles Pál nyomatékkel figyelmeztet: „Mivel túl kicsik, a nemzetállamoknak föderalizálódniuk kell kontinentális szinten, és mivel túl nagyok, föderalizálódniuk kell belül.”

Köteles Pált az Európával kapcsolatos igazi nagy csalódásoktól korai halála óvta meg. Reményei idő előtt ébredtek. Európa az maradt, amely támogatásának reménytelenségével Erdélyben még 1936-ban szembesültek. Ennek kör(erő)vonalai Trianonban már lelepleződtek, s újra meg újra éledő reményeink ellenére az óta sem változtak. Albrecht Dezső „A második kör” című tanulmányában írja ekkor a kolozsvári *Hitel*-ben: „A kisebbségi kérdés általános európai rendezésének reménye – amely az elmúlt korszak kisebbségi törekvéseinek meghatározója volt – szétfoszlott.” Paradox módon ennek magyarázata – szerinte – abban is kereshető, hogy a kisebbségi jogok garantálását a társult főhatalmak (saját fogalmazásukban: a Magas Szerződő Felek) vállalták, s azt nem a kisebbségek anyaországa és a kisebbségeket uraló ország közötti szerződés biztosítja.

Mint tudjuk, Európa igazi döntnökei máig is jórészt ezek a hatalmak. És ők csak szólamokban gondolkodtak, a valóságban nem volt érdekük e szép szavak és ígéretet betartása. Sem nekik, sem az őket is mozgató, „még magasabb” erők létrehozta, magas hivataloknak. Albrecht Dezső ebből akkor még csak annyit láthatott, hogy a probléma megoldása „egy olyan szerv védelme alá helyeztetett, melynek működése az emberiség fejlődésének egy haladottabb állapotát kívánja meg”. Ebben igazsága volt, de ama haladottabb állapot ma sem fedezhető fel, sőt ma már tudjuk, hogy mindennek volt más háttere is. A sajtóban és közbeszédben nem sokkal ezt követően találkozhattunk más megfogalmazással, mely sommásan csak „sóhivatalnak” nevezte a Népszövetséget. Erre a jogi és humánus „reménysugárra” sem az anyaországok, sem a kisebbségek nem várhattak. Ezért előtérbe került egy másik elv: „a helyi megoldások rendszere”, melyben az érdekelt felek egymás közti szerződésekkel rendezik a kérdést. Ez a helyi rendezés azonban „erőviszonyokra épül fel”, vonta le a következtetést Albrecht.

És az érdekekre – egészíthetjük ki mi az azóta történetek ismeretében. Az Unió társulási feltételei közt megkövetelte azt, hogy az egyes államok etnikai konfliktusok nélkül lépjenek be. A bővítés egyéb érdekek mozgatta étvágya azonban erősebb volt mindennél, és beérték papiroson maradt szerződésekkel, sőt közismert tény a Benes-dekrétumok feletti szemhunyas is. Így aztán a válsággócokat befogadni nem óhajtó Unióban a lehetséges válsággócok száma nőtt.

*

Ezekben a napokban, hónapokban, években, istennek hála, egyre többen és egyre többet beszélnek az autonómiáról.

A történelem során nem először darabokra szaggatott magyarság ma nem a kisebbik és a nagyobbik hazában él, hanem hét határral kilencfelé választva, s ezen felül világnemzetté válva öt kontinensen. Az origó Trianon, s ennek kiindulópontjai – melyeknek fókuszában az létrejött – számosak.

Amiről most gondolataimat összeszedném, s amiről most oly sokfelé beszélünk, az az autonómia köré csoportosítható, és ha ezen belül is a székely autonómiát – valamennyi szükséges közül a legkirívóbban aktuálisat – emlegetjük, akkor egyben a többi megértését, előkészítését, vagyis „megérését” szolgáljuk. Ezzel azokat szeretném türelemre inteni, akik máris saját régiójuk sorsának elhanyagolására hivatkoznak. Ok nélkül, hiszen egy remélt folyamat szerves részét képeznék ezek gondjának megoldása is.

A mai anyaországi közvéleményt képviselő átlag állampolgárnak magyarázkodván (jelen feladatunk ez volna), sokfelől kell közelítenünk a kérdés felé. Ha erre gondolok, örömmel állapíthatom meg, hogy a hazai tudat területén a nemzeti kormányok által a nemzetpolitikában tett lépések máris eredményesek voltak, hiszen a 30 év előtt végzett felmérések szerint az akkori fiatalok többsége azt sem tudta, hogy hol élnek magyarok a határokon túl, s ha igen, miként kerültek oda. Ma ez már valamennyire másképpen áll, bár e téren még generációnyi feladat áll előttünk, hiszen a megdöbbentő tájékozatlanság és közöny eseteivel naponta találkozunk. De paradox módon sokak fejében (és talán lelkiismeretében) is rendet tett 2004. december 5-e.

Vannak azonban a „nem tudásnál” rosszabb emlékeink is. Ezek közül is nehéz feledni E. Fehér Pált, aki Erdélyről szólva, azt valamikor Magyarország Algériájának nevezte!

Bizony nagy szükség van rendet rakni a fejekben, mert nem elég az, ha mi tudunk valamit. „Addig, amíg csak mi tudunk valamit, az nem tudás”, mondotta e kérdésről gondolkodván Vekov Károly már 1988-ban. A témába vágó rendezvényeken jelenlevők vagy érdekeltek, vagy nemzeti tudatuk szavára hallgató érdeklődők. Legtöbbjük érzelmi alapon közelít legelőször, s ezt tapasztaljuk szerte a világban a sokfelé és sokféleképpen megszólaló magyaroktól is. Mindez szükséges! De nem elégséges, mert megreked a figyelemfelhívás – egyébként nem elhanyagolható – szintjén.

Ami ennél jóval több, el kellene juttatni a megértésig minden értelmes magyar állampolgárt, s ha közönyös volna a kérdés iránt, a kor szellemének ismeretében fel kell hívni a figyelmét arra, hogy mindez miért érdeke! És a világ közvéleményéről akkor még nem is szóltunk.

Van azonban valami az érdeken túl is. Magam sem tudom, hogy a csakis önmegvalósításra nevelt, atomizált állampolgár mit szólna László Dezsőnek „a kisebbségi sors ajándékairól” leírt gondolatához, mely szerint: van „egy emberfajta, amelyiknek millió és millió egyedét valami megfoghatatlan hatalom arra kényszeríti, hogy akkor is magyarnak vallja magát, ha abból kára származik”. Erre a mondatra Bertha Zoltán figyelmeztet, s mellé helyezi Csoóri Sándor axiómáját is: „magyar az, aki az érdekei ellen is magyar akar maradni! A kérdés tehát nem faji, ahogyan sokan értelmezni szokták és szeretik, hanem filozófiai és erkölcsi.”

Ezért a kérdést a múlt által erőteljesen meghatározott jelen és a jövő történelmi távlatába helyezve kell vizsgálnunk indulatok és ködös álmodozások nélkül.

A múltból ez esetben a legfontosabb az erdélyi történelmi tapasztalat. A szent korona országaiban megszokott közösségi jogoknak a történelmi együttélést megágyazó folyamatos jelenléte. Hiszen már közel 900 évvel ezelőtt természetes volt, hogy például a szászág elődeinek feladatokkal, tehát kötelességekkel meghívott tömegei jogokat kaptak. S ezeket mindaddig gyakorolhatták is, míg 800 éves virágzó fejlődés után – talán sértődöttségből (?) – el nem követték örült öngyilkosságukat, s mára Európa első befejezett etnikai tragédiájának áldozatai lettek. De ilyen jogai voltak a határórfeladatokkal megbízott székelyeknek és megannyi befogadott népcsoportnak is. Szekfű szerint volt az autonómiának egy fajtája, melyet minden betelepülő népcsoport megkapott. Nem beszélve egyéb, nem etnikai jellegű csoportokat megillető hagyományos és mindenkor tiszteletben tartott jogokról. Érdemes kiemelni, hogy a történelmi okokból az erdélyi három nemzethez nem tartozó románság is háborítatlanul élt jogaival, bár anakronisztikus módon tudatukban egy 1000 éves nemzeti elnyomás bűnösei vagyunk. Köteles, Mályusz Elemér nyomán, ezt írja: „III. Endre a románokat is megpróbálta egy tömbben letelepíteni azzal a céllal is, hogy számukra a saját hitük szerinti lelki gondozás biztosítható legyen. A király 1293-ban parancsolja meg, hogy egy helyre költöztessék a románokat. Hat évtizeddel az után, hogy Erdély földjén megjelentek (1234-ben), III. Endre elrendelte, hogy valamennyiüket Székes nevű királyi uradalomba telepítsék. Ettől kezdve a román közösségek éppúgy élvezték a sajátos középkori autonóm jogokat, mint az ország többi behívott vagy ide menekült néptöredékei. Okleveleinkben fennmaradt annak tanúsága, hogy a Fogaras- és Hátszeg-vidéki románok, amiként Erdély más közösségei is, saját kenézeik, vlagyikáik vezetése alatt maguk döntöttek a közösséget érintő minden kérdésben. Ítéleztek is, s a király személyes megbízottja csak nagyritkán, s akkor is csak panaszra, fölkérésre avatkozott e közösségek belső ügyeibe.” Arról is volt alkalmam olvasni, hogy kötelezettsé-

gek dolgában (adók, hadviselés) a románok sokkal előnyösebb helyzetben voltak a három nemzet tagjainál.

De a későbbiekben is láthatjuk, hogy a jogok meggondolatlan megsértése kemény válaszokat kapott. Gondoljunk például éppen a románok által annyit emlegetett Vitéz Mihály sellembergi seregére: a Báthoryakra haragvó széke-lyekre és szegény Báthory András bíboros levágott fejére.

A tolerancia, a befogadás, az együttélés képessége, az államalkotói tulajdon-ságok e fontos alapeleme sok más régió népeitől különböztette meg a honfog-laló magyarokat s utódaikat. Köteles egyik fő nemzeti erényünknek nevezi ezt. Így ír: „A magyar kormányok mindaddig eltúrték a különböző népcsoportok szerves kapcsolatát az anyanemzettel vagy az őket támogató rokonnépekkel, míg nyilvánvalóan nem veszélyeztették ezek az együttműködések a magyar állam integritását.”

A nemzettudat születésének évszázadai jóval később következtek, s váltak paradox módon éppen a befogadó tojáshéjat haragosan szétzúzó nemzetek szü-letésének korszakává. Ami ez előtt történt, másként ítéltetik meg, mint mindaz, ami ezt követően. Az anakronisztikus történetírásnak eme több mint bűnére, hibájára Szűcs Jenő figyelmeztetett.

Ezt a történelmileg eladdig ismeretlen helyzetet kezelni képes elit nem volt. Nálunk sem s máshol sem. Ez a „máshol” azonban (vegyük pl. éppen a sorsunk alakulásában oly fontos szerepet kapó franciákat) már jórészt megoldotta a problé-mát, mert akkor homogenizált, amikor ez még nem ütközött megszülető érzékeny nemzeti tudatokkal, s mikor nem okozott a homogenizálónak sem büntudatot. Ők azok a hatalmak, amelyek aztán a későn születettek közös fel-nevelő hazáját elnyomással vádolták, s a megoldhatatlant úgy oldották meg, hogy egy soknemzetiségű, könnyen föderalizálható birodalomból csináltak több kis, de ugyancsak soknemzetiségű államocskát, melyek az immáron tör-ténelmileg meghaladott homogenizálást vad ösztönösséggel kezdték újra, és folytatják máig, mintha életük függne tőle. Pedig ez az út ellenkezőleg, éppen a homogenizáló és a homogenizáltak közös sírjához vezet. De ezt a tudományos tény-t felismerni nem tudják, s a pillanatnyi politikai érdek harci szekerein ülve nem is akarják. Mindet eltaposva vágtatnak eme végtelen körök arénájában, miközben a tömeg örjögve élvezzi a mutatványt.

Története folyamán Erdély több nagy változáson ment keresztül, s a kolozs-vári *Hitel* Apor Péterhez visszanyúló definícióját használva, ezeket a metamor-fózisokat mindenkor túlélte, bár a magyarság demográfiailag folyamatosan vesztese lett ennek, éppen azért, mert államalkotó gerince, tehát védelmezője volt a régióknak.

Erdély tölgyesekkel, lápokkal teli „mándrucos” vad tájait belaktuk, idegene-ket fogadtunk be nagy természetességgel, megszerveztük a gyepük védővo-nalát, s a három nemzet városokat épített, teraszosította a dombvidéket, hogy rajta gazdálkodjon a magyar, a magát mindenkor magyarnak is valló székely és a szász. A boldog izoláltságban vándorló és kötelességekkel nem terhelt ne-

gyedik, amely nem elnyomói szándékból volt negyedik, békésen szaporodott. Szült is, de főleg jobb életének példájával vonzotta ide később a hegyeken túl embertelenül elnyomott nyelvtestvéreit.

Közben beköszöntött a terület megszelídítését követő első nagy metamorfózis, a birodalomnyi ország háromfelé szakadása. Nagy áldozatok árán ezt is bírta Erdély, és átalmentője lett a magyarság kultúrájának, államiságának. A nemzeti fejedelemség vérzivatar közepette vált tündérkertté. De az új metamorfózis, a Leopold-diploma után, a gubernátorok kora is önállóságot jelentett. Bécs messze volt. És eljött az unió. 1867 után Erdély a közös haza kebelére helyezte intézményrendszereit, hogy aztán Trianon képtelensége teljes védtelenségében köszöntsön fogyatkozó – s már csupán kulturális hegemoniával rendelkező – magyar társadalmára. Ez az újabb átváltozás, bár felette közben világok váltogatták egymást, eddig a bizantin homogenizáció nyomása alatt eltelt közel évszázadnyi időt jelentett, a maga minden közösségi és egyéni tapasztalatával. S mára itt vagyunk, itt ülünk, beszélgetünk, írunk, figyelmeztetünk, sérelmeket sorolunk. És most már vonulunk is békésen, gyertyákkal, Bibliákkal, és felemeljük hangunkat. Másként nem tehetünk.

Ez már a jelen, a végveszély felismerésének jelene, miközben a megoldáshoz szükséges egység bizony még csak remény.

De reménykedve nézünk a jövőbe, melynek feladata egy hatalmas monolitrendszer és pártsemlegesen homogenizációs szándéktól izzó autonómiaellenességnek s az autonómiától való hisztériás félelemnek (mely beleépül a győztesek Trianon-neurózisába) az áttörése, melyhez azonban ismét csak a múlt ismeretére van szükség. Annak tudatában kell megoldást keresni, hogy a Kárpátokon túli – s mára sajnos már azon belüli – románság döntő többsége számára az egynyelvű ország megteremtése „történelmi parancsként” jelenik meg.

*

Honnan is ered a románok babonás félelme az autonómiától? Mi a magyarázata annak, hogy párt-, sőt rendszersemlegesen egyetértenek a homogenizáció céljának mindenkifeleltetésében?

A kötetnyi ismeretet igénylő kérdést leegyszerűsítve, két fő forrását említhetem ennek az immáron történelmi kényszerképzetnek.

Az egyik, a régebbi, ami valaha még nem az autonómiáról, hanem sokkal többről szólt, ama törésvonal, melyet Gloria Mann definíciója szerint ortodox törésvonalnak nevezünk. A keleti és nyugati kereszténység közti határ ez, mely a Baltikumtól az Adriáig húzódik, s amelyik Erdély esetében kesztyűujjszerűen kezdett betüremkedni kelet felől, és amelyet nem ismernek, s amelyről el sem hiszik, hogy mekkora mentalitásbeli különbséget jelent. Nos, akkorát, amelyik meghaladja azt, ami Európát Amerikától elválasztja. Óceánnyit. Ezt nemcsak a magyar, de az európai politikai elit sem tudta még tökéletesen kezelni. Ez a szellem alkotóelemeként hordozza a xenofóbiát, az idegengyűlöletet. Története Erdély egyik tragédiája. Mára pedig Kelet-Európa térképén egyre újabb megjelenési formáival találkozhatunk. De erről majd később.

A másik a románok frankomán vágyálmainak eredménye, a francia típusú alkotmány, pontosabban a belga alkotmány s annak nemzetállami és etatista jellegét folytató utódai mind a mai napig. Ez nem csupán annyit jelent, hogy első mondata már kijelenti, hogy Románia egységes nemzetállam, de többször is magában foglalja az egységes és oszthatatlan kitétel, amit eleve az autonómiát kizáró tételnek szánnak. Erről is szólok még bővebben.

*

Hogyan is állunk tehát a xenofóbia gerjesztette román homogenizáló vágyakkal?

Erdély legnagyobb – számunkra végzetes – metamorphosisát Trianon jelentette. Ennek rombolásából próbálunk az óta is talpra állni. A Trianon után felnövekedett vagy megnövekedett fiatal és annál is fiatalabb „utódországok” szerencsájüket meg nem becsülve, a győzelem pszichózisának karmaiból szabadulni nem tudván, tán nem is akarván, új múltat írnak, és képtelen jövőt terveznek. Ebben pedig, mint már láthattuk, leghőbb vágyuk a kisebbségektől való megszabadulás. Amíg lehetett tűzzel-vassal, égetve-tiporva, most európai leplek mögött senyvesztve azokat, mikor milyen lehetőséget kínál erre az éppen aktuális helyzet.

Tragikus, de nem veszik észre, hogy maguk alatt vágják a fát, mert bár rövidebb távon – a pillanatnyi kép szerint – látszólag sikerre vannak ítélve, hosszabb távon éppen ez a siker fogja a vesztüket jelenteni. A hasonló sorsú, velük közös kisnemzeti szégyenkalodában sínylődő magyarokkal együtt fognak eltűnni a demográfiai örvény mélyén. Pedig ha képesek volnának egy történelmi felismerésre, akkor közösen ez elkerülhető lenne. Így azonban a sír szélén, melyben egymást fojtogató nemzetek sülyednek el, könnytelen idegenek készülnek majd a gödör beszántására.

A józan veszélyérzet felébredése híján „utódnemzeteink”, önbecsapó vágyálmaik, illetve pillanatnyi politikai érdekeik oltárán történő feláldozásunkra – lásd a „mindenholi” és mindenkori magyar kártya használatát is – oly hatalmas energiákat pazarolnak, melyekkel – Magyarországot (a magyarságot) is szövetségesnek elfogadva – egész régiónk megmentésére volna remény.

Napjainkban román viszonylatban folyik a leginkább feltűnő küzdelmünk az autonómiáért. Romániában lóg ki a legjobban a lóláb valódi szándékaik dolgában. Bár a Beneš-dekrétum és eszmei szomszédsága sem kevésbé önleplező.

Románia akkor, amikor a közép-európai demokratikus fejlődés útját járó Erdélyt magához kaparintotta, Ernest Hemingwayt, a haditudósítót idézve, nem a Balkánból csinált Európát, hanem Európa egy darabját balkanizálta. Vagyis nem bizonyult alkalmasnak ennek a Közép-Európa részét képező, a Románia saját állami fejlődésétől eltérő utat bejárt térségnek a befogadására.

Hanák Péter Közép-Európát sajátos helynek nevezi. A keletről nyugatra és nyugatról keletre áramló népek, kultúrák, társadalmi formák, vallások ütköznek és keverednek itt. A nyugati áramlatok közül eddig ért el a reneszánsz, a nyugati kereszténység s vele a protestantizmus, majd a liberalizmus meg a mozga-

lommá szervezett szociáldemokrácia, s amint mondja, ez utóbbi itt találkozott az „állammá szervezett bolsevizmussal” is. Mindez etnikai, vallási és életmódbeli – kiegészíteném –, gondolkodásmódbeli és bizonyos magatartások morális megítélését is érintő különbségekben nyilvánul meg. A több mint egy tucat nép egymás mellett élése bizonyos pluralitást jelentett. Ugyanakkor ez szerinte nem csupán kultúrateremtő közeg volt, hanem belőle nemzeti türelmetlenség, hódítás, nemzeti elnyomás, autokratív politikai rendszerek születtek. Vagyis a sokszínűség a tolerancia és intolerancia irányába is hatott. „Közép-Európa önmagát törte szét”, írja. Alapos nagyhatalmi vagy azt is meghaladó érdekeknek segítkezve, általuk manipulálva – tennem hozzá.

Az előbbieken leírt intolerancia rátelepült az öngazgatás szellemében évszázadokat megélt Erdélyre. Az ígéretek azonnal feledésbe merültek. A misztikus román nacionalizmust hordozó ortodox xenofóbia külön színnel gazdagította a román autonómiaellenességet, mely ama hasonló nevű törésvonal nyugatra kúszásával legerősebb támasza lett a minden rendszeren átívelő homogenizációs törekvéseknek, valóságos vallási tétellé szakralizálván azokat.

A Trianonban elhangzott és papírra rögzített kisebbségi jogok közt például az egyes lokalitások etnikai összetételének a megváltoztatását tiltották. A románok nem sokat teketóriáztak. Tudhatták már akkor, hogy senki sem fogja ezt rajtuk számon kérni? Brateanu egy a nagyszámú magyar kisebbség és az évezredes magyar kultúrhegemónia kérdését feszegető felvetésre válaszolva már közvetlenül Trianon után kijelenti, hogy a magyar városok etnikai összetételének megváltoztatásával kell legelőször végezni. Sorrendet is mond, ha emlékezetem nem csal, így: Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely. E tervhez viszonyítva kis időrendi módosítással, „áldott emlékű” konduktoruk hajtotta ezt végre sikeresen. Addig csak araszoltak, vezetésével már száguldottak a megoldás felé. Pontos adatot nem ismerünk, de számítások szerint ebben az időszakban mintegy 3 millió románt telepítettek be Erdélybe. Az is kiderült, hogy még 1977-ben Központi Bizottsági határozat nyomán küldték szét a megyékhez az utasítást, mely szerint 20 éven belül a homogenizálást be kell fejezniük. Íme, egy minden gátlást nélkülözve bejárt út a trianoni ámitástól a rideg valóságig, mely aztán ezzel az etnikai arányeltolással a legmegfelelőbb megoldásokat eleve lehetetlenné tette.

Mit is jelent ez az ortodox törésvonal? Gloria Mann amerikai kremlinológus szerint a keleti és nyugati kereszténység közötti különbség lényegének megismerése adhat erre magyarázatot. „Míg a nyugati típusú kereszténység olyan ideológia és jogrend, amelyik biztosítja az egyén autonómiáját”, illetve „...olyan intézményrendszert hozott létre, amely biztosítja a kollektivitás autonómiáját és önkontrollját” – addig a keleti ortodoxia nem biztosítja az egyén autonómiáját, sem a gyülekezet autonómiáját és önellenőrzését. „Ez a törésvonal”, írja Gloria Mann. A rejtély lényegét pedig a „bűnhöz való eltérő viszonyban” látja.

Elkerülhetetlenül merül fel bennem a gondolat, hogy ama túlóldali ideológia vagy a bűnhöz való viszonyulás mára Nyugaton is követőkre talált. Ez azonban

nem jelenti, hogy képesek legyenek érteni is azt, ami a másik oldalon történik, ahogy a másik oldal hozzájuk viszonyul. Átvették, vagy maguk is „kitalálták”, avagy „megengedték” maguknak? A magyarázat talán abban van, hogy ez a gondolkodásmód birodalmi eredetű. Bizánc úgy vélte, hogy a „külső erőszak plusz a manipulált tudat” egyenlő nyugodt társadalom képlet a hatékony. Ezt minden későbbi totalitarista diktatúra számára ki is kísérletezte. De a hivatali korrupció megengedése, mint a hivatalnokok kézben tarthatóságának eszköze is, Nagy Konstantin nevéhez fűzhető. A korrupció az óta nyugat felé is diadalútját járja. Talán ez a kis bepillantás is elég a törésvonal jobb megértéséhez.

*

Most pedig beszéljünk ama francia típusú alkotmányról.

Mielőtt az alkotmány kérdésére térnék, hasznosnak találom, ha Romsics Ignác véleményét ismertetem a nemzetek típusairól és kialakulásuk szakaszairól.

Ő a nemzetnek két típusáról beszél. Az egyik az, amelynek meghatározója a közös területhez és államhoz tartozás, a másakra a nyelv, a kultúra és a származási mítosz közössége a jellemző. Meinecke szerint az előbbi a politikai vagy államnemzet, az utóbbi pedig a kultúrnemzet. Figyelmeztet, hogy Európa nyugati felében a nemzet és nemzetiség (nation és nationality az angolban, nation és nationalité a franciában) mást jelent, mint Közép- és Kelet-Európában. Nálunk a nemzet nem azonos az állammal, és az etnikai vagy kulturális embercsoport markánsan elkülönül az állampolgárságtól. Számunkra a nemzet egy adott nyelvi-kulturális közösség egészét jelenti függetlenül attól, hogy egy vagy több államban élnek. Szerinte: „újabbán egyre több kutató emeli ki a modern nemzetek premodern gyökereinek, vagyis a származásnak, a közös eredetnek, kultúrának, emlékeknek és mítoszoknak a fontosságát”.

A nemzetté válást két szakaszra bontja. Először van a kulturális integráció, s ezt követi a tudatos politikai integráció, a tulajdonképpeni nemzetté válás.

Egyed Ákos fontos megállapítást tesz, szerinte azoknál a népeknél, amelyek nélkülözték a saját államiságot, vagy idővel idegen uralom alá kerültek, és a kultúrnemzeti fejlődés útját járták, az összefüggés múlt és jelen között sokkal erősebb volt, mint azoknál, amelyeknek saját államiságuk volt, s az a nemzeti fejlődés eszköze lehetett, ezek általában államnemzetet hoztak létre.

Zárjam e fejtegetések sorát Yeats szép gondolatával, melyet Bertha Zoltán hozott látóterembe: „Az univerzum felé csak kesztyűs kézzel nyúlhatunk ki, s ez a kesztyű a nemzetünk”, és rögtön Páskándival folytatja: „az egyetemesség és a tájtság egymásban jelentkeznek; az egyetemes gyökerei is anyaföldben, hazaföldben nőnek, s nem a semmiben”.

De térjünk vissza Romániához s francia típusú alkotmányának történetéhez.

Nagy-Románia és a szocialista Románia alkotmánya után az 1989–90-es eseményeket követően a posztkommunista érának széles lehetőségei lettek volna az új alkotmány megalkotására.

Ha valaki hitt a román nép „jogos” aspirációinak nemzetközi elfogadtatását állítólag megalapozó gyulafehérvári határozatoknak, elvárhatta, hogy most az új alkotmány oda fog visszanyúlni, s az akkor már 80 éves áldatlan helyzetet egyszer és mindenkorra megoldja. Ezen határozatok III. fejezetének első pontja ugyanis így szól: „Teljes szabadság az összes együtt lakó népek számára. Minden nép saját nyelvén, kebeléből való egyének által fogja művelni, kormányozni magát, és törvénykezését ellátni; minden nép ama egyének számának arányában, akik alkotják, meg fogja kapni a jogot a Törvényhozó Testületekben és az ország kormányzásában való képviselőre.”

Mint a bevezetőben említettem, erre aztán gondolni sem akartak. Az előző alkotmányok sugalmazta úton indultak, és alapul nem az angolszász vagy német modelleket, hanem inkább a franciát vették.

Amúgy pedig az annak idején Gyulafehérváron összegyűlt s jelentős részben ortodox egyházi gyökerű, alig 1228 fős sokadalom – melyet a Magyar Államvasutak ingyen szállítottak oda – nem helyettesíthetett volna egy népszavazást, de annak ismerték el teljesen törvénytelenül. Most joggal gondolhat az olvasó a Krímre, de csak magára az eljárásra, mert ott vissza- és nem elcsatoltak. Stefan Pascu – „nagy kolozsvári történészük” – szerint Erdély lakosságának 90 százaléka óhajtott román fennhatóság alá kerülni. Ez a kései – éppen a sánta logika miatt születő – öngigazoló szándékú feltevés egyáltalán nem igaz, mert a teljes elszakadás ügyében az erdélyi románság sem volt egységes. S ez így volt a Felvidéken is. Ismeretes Beneš megjegyzése egy esetleges felvidéki népszavazásról: „Ha ezt megengedjük, nem hozhatjuk létre Csehszlovákiát.” Egyes – a korszakot tanulmányozó – írók (Kocsis István) kiemelik, hogy az előre elhatározott tervet végrehajtó hatalmak kvázi biztatták Romániát a hazugságokra, hogy saját kítüzött céljaikat ezzel is legitimizálva, könnyebben elérjék azokat.

Nagy Lajos hívja fel a figyelmet arra, hogy a gyulafehérvári határozatokat tulajdonképpen a román kormány utasítására hozták. Azokat soha törvénybe nem iktatták, az azonnali királyi rendelet csak a területek anektálásáról szólt, de a későbbiekben – bár nem tartották be – a külföld előtt mindenkor felhasználták a valóság leplezésére.

Románia ekkor még az 1866-os alkotmány alapján működött, pontosabban nem működött, mert azt sem tartották be soha. Nem is lehetett volna, mert az az 1866-ban még török fennhatóság alatt levő Románia néhány sajátossága miatt módosítástól eltekintve, a francia típusú belga alkotmány szó szerinti mása volt. A belgiumi és a romániai valóság azonban köszönő viszonyban sem volt egymással. S mégis ez az alkotmány sok tekintetben megfelelni bizonyult ama bizantin szellemnek (pl. az etatizmus és a mindenható hatalom párhuzam stb.).

A létrejött Nagy-Romániának új alkotmányra volt szüksége. Ezt látszólag elfogadták, és elkezdték a munkát, de az új alkotmányt – mondhatnánk úgy is – puccsszerűen fogadták el. A liberálisok tulajdonképpen újra ugyanazt a belga alkotmányt fogadtatták el az erdélyi románok, a besszarábiaiak, a magyarok és németek tiltakozása ellenére. A parlamentben botrányos jelenetek zajlottak le.

Erdély románsága csalódását fejezte ki a testvérárulás miatt, a besszarábiaiak kifejtették, hogy az eltelt öt esztendő elnyomása meghaladta a cári elnyomás méreteit is. A liberálisok azonban 1923-ban erőből keresztülvitték az „ismétlést” oly felületességgel, hogy még a törökök miatt anno végrehajtott módosítások is benne maradtak. Nagy-Románia tehát folytatta a francia típusú alkotmány alkalmazását, ha úgy kívánta az érdeke, s ha kellett, akkor persze a „nem alkalmazását”.

*

Most ismét álljunk meg néhány gondolat erejéig. Ugyanis a francia alkotmányban fellelhető modell anakronizmus hatalmas csapdát jelentett történelmünkben. A monarchia szétesésének egyik megalapozója szintén ez volt. Kívülről, belülről egyaránt.

Nézzük meg először, hogy mi is történt Franciaországban?

Erről dr. Tóth Sándortól tudhatunk meg érdekes adatokat. Nemzetállamról szólni 1793-ban egy négyötödében franciául nem vagy alig beszélő országban hiba volt, de nem okozott bajt, „csupán” a négyötöd szenvedéseit, míg be nem fejeződött a már előbb, 1539-ben – a latint az államigazgatásban a franciára váltó rendelkezés nyomán – elkezdődött nyelvi homogenizáció. A kezdetekkor a franciául beszélők száma néhány százaléknyi volt, a nemzeti öntudat még nem képezett akadályt, az csupán jóval később erősödött meg, s amikor ez megtörtént, éppen az idegenek (külső és belső) ellenségképének felmutatása segítette eltakarni azt, ami valójában történt.

A nemzetállam centralizált hatalmat jelent, s abban a közösségi jog semmilyen, tehát a nyelvi-kisebbségi formája sem lehet elfogadott. Az egyének viszont közösségekben élnek vagy tevékenykednek az élet sok területén. Amennyiben ezeket nem ismerik el, az egyén magára maradva a központi hatalom kényekedvére kezelhető. Ezt oldhatnák fel ma az azóta is üldözött vagy elhallgatott kisebbségi közösségi jogok. (Ugyanis más esetekben, mint pl. bizonyos devianciáknál, nagyon is elismerik, láthatólag inkább azért, hogy ezeket felhasználják a politika céljaira.) Vagyis a nemzetállam nemcsak azért képtelenség, mert nekünk az elszakítottjaink miatt nem tetszik, hanem mert mint olyan anakronisztikus, hibás. A közösségi jog körüli vita esetében emlékeztetnék eme ortodox „beütés” európai jelenlétére.

A kétszáz éves késéssel az új román alkotmányban ismét felbukkanó „nemzetállam” tételéhez most kétségbeesetten ragaszkodnak, ugyanakkor az „egységes és oszthatatlan” fogalom ennél is ravaszabb módon szolgálja a centralizációt, s esetünkben lesz céljaink legnagyobb akadálya. Elmondhatjuk, hogy a nemzetállam mögött mindenkor felfedezhető az etatizmus – az állami túlhatalom – szándéka. Az állam nem szolgál, hanem önmagáért való szerkezeté válik.

Itt most Tóth Sándor gondolataiból szó szerint is idézek:

„A francia típusú polgári alkotmány ama hírhedt első paragrafusáról van itt szó. [...] a hatalommal kapcsolatos lényeg fogalmazódik itt meg eufemisztikus

formában az »egységes és oszthatatlan« formulában. A lényeg pedig az, hogy ez a formula hivatott szentesíteni a felülről lefelé szerveződő, a társadalom egészét maga alá rendelő, antidemokratikus erőközpontként működő elnyomó állam hatalmát. Ebből a szempontból a »nemzeti« jelzőnek a formulán belül pusztán manipulatív szerepe van. (Ezzel szemben a demokratikus társadalom alulról felfelé épül: helyi önkormányzatok és autonómiák elvén alapuló szerveződés.)

Jogos kérdés, hogy mit érünk vele, ha ismerjük a titkát? Nos, ha ismerjük a titkát, akkor kötelességünk kitartóan, folyamatosan leleplezni azt. És érvelni, érvelni, érvelni. Noha tudjuk, hogy az érvek logikájánál mennyivel erősebb az érdek logikája, különösképpen akkor, amikor nagyhatalom érvényesíti érdekét. Akkor és csak azért is: a nemzetállamot, mint a csalás botrányát kell felmutas-suk. Hogy kényelmetlen, hogy pellengérrrel felérő lehessen a dicsőítése.”

Tóth Sándor figyelmeztet arra is, hogy a francia modell az Osztrák–Magyar Monarchiát úgyszintén akadályozta a talán megmenekülést jelenteni képes föderalizációban, de utóbb – a dualizmusban – éppen mi estünk ebbe a hibába. Valójában úgy, hogy annak „igazi elkövetésére” már nem sok időnk maradt, jegyezném meg. Az ekkor „sután” elkövetett hibák mégis elegendőnek bizonyultak, hogy ármányosan felnagyítva maguk is szolgálják szétszaggatásunkat.

És itt nem tudom leküzdeni információt továbbítani igyekvő vágyamat egy szintén Tóth Sándortól tanult érdekességről.

A XIX. század végére Franciaország világraszóló eredményt ért el. Felszámolta az analfabétizmust. Ez akkor valóban rendkívüli tett volt. Na, de hogyan? Úgy, hogy csupán a kellő számban felállított francia állami iskolákban volt lehetséges ezen ismeretek elsajátítása. A még megmaradt nemzetiségek kérelmeit az anyanyelv oktatására elutasították. Az iskolákban kötelező módon kizárólag franciául beszélhetek. Ha valaki nem tartotta be, nyakába fapapucs, szájába fagyolyó került, s ezt addig viselte, hordta, amíg be nem árult egy másik anyanyelven beszélőt, és így nem cseréltek „eszközt”.

Ezt az információt ki kell egészítenem egy párhuzammal. Előbb említett sutaságaink között szerepel a lex Apponyi, a magyar nyelv idegen nyelvként történő oktatásának kiterjesztése az állami iskolákban (amit csak részben sikerült megvalósítani). És kik használták ellenünk ezt szörnyű vádként a legelkötelezettebben? Nos, éppen a franciák. Persze nem csupán ők. Természetesen nem ez volt az egyetlen melléfogásunk. Az erdélyi szászok maradványai például az őket kiárúsító románok mellett ma is az 1867-es Unióval járó magyar (kulturális jellegű) intézkedéseket kárhozzatják jogaik elvesztését emlegetve, s az előző háromnegyed évezredet feledve.

Addigi legendás spontán asszimilációs képességünkre rövid időre erősítettünk rá módszeresen. Az eredmény az ország népességén belüli 50% átlépése volt, de a politikai veszteség ennél sokkal nagyobbnak bizonyult.

Hogy maradjunk a *Hitel* szellemi vonzásában, itt egy Vita Sándor országgyűlési beszédéből származó idézettel egészíteném ki a fentieket: „Mi a magyar

átalakulás és az egész magyar élet szervezése terén tanulhatunk az idegenektől. [...] Természetes azonban, hogy mi az ő módszereiket le nem másolhatjuk, mert hiszen a módszer mindig egy szellemi lényeknek és tartalomnak a kifejezője, és akik lényegükben és sajátosságaikban mások, mint mi vagyunk, azoknak természetszerűleg másoknak kell lenniük módszereikben is. Nekünk magunknak kell a nekünk megfelelő életformákat kikínlódni.”

Ismét visszatérve Romániához, kronológia szerint a 1938-as alkotmány következne. Mint ismeretes, ekkor Romániában királyi diktatúrát vezettek be. Ez új alkotmányt kívánt, amelyet a régi felrúgásával és a megfélemlítés hangulatában rendezett népszavazással fogadtattak el. A mi szempontunkból ez csupán alkotmányba iktatta azt, ami addig is folyt, és alkotmányba emelte a román nemzetnek az ország többi lakóival szembeni elsőbbségi jogait. Ennek hangoztatása egyben a királyi diktatúra elleni hangulatot akarta ellensúlyozni a folyamatosan létező xenofób nacionalista hajlamok táplálásával. A centralizáció még szorosabbá vált. A decentralizáció elleni újabb megszorítások elsősorban a kisebbségeket sújtották. És a pártok felszámolásával a kisebbségek elvesztették egyetlen megszólalási lehetőségüket is. Ráadásul különlegesen sújtotta őket a bírói függetlenség felszámolása. Tulajdonképpen megtagadták a nemzeti kisebbségek létezését. Nagy Lajos szerint: „Nagy-Románia mindenkori államvezetése következetesen kitért az elől, hogy a kisebbségek kérdését egységesen, törvényileg rendezze. Ennek hivatalos megokolása az volt, hogy a tételes törvény egyébként is biztosítja a kisebbségek számára mindazokat a jogokat, amelyek őket megilletik, és így tulajdonképpen nincs is kisebbségi állampolgár.”

E ponton érdekes lehet megjegyeznünk még valamit. A bizantin-ortodox hagyomány szerint az egyház és állam összefonódnak. Ennek egyik korabeli érdekes példája Cristea Miron, az autocephal román ortodox egyház pátriárkája, aki egyben miniszterelnök is volt. Említésre méltó az új alkotmány beiktatása alkalmából a királyhoz intézett üdvözlőbeszéde 1938-ból, melyet így zárt: „Te pedig, román nemzet, a legkisebbtől a legnagyobbig, vezetőiddel együtt, fel az építő munkára, hogy a faji és etnikai Románia fiait az atyai örökség folytán őket megillető természetes jogaikba visszahelyezzük.”

A királyi diktatúra alkotmánya a király jogának deklarálta a hadüzenetet, békekötést és mindenféle szerződés megkötését is. Így érkezett el 1944. augusztus 23-a. S aztán a jaltai következmény, a negyvenéves szocialista korszak. Ennek szovjet típusú alkotmánya is – a romániai sajátos nemzeti szocializmus eszközeivel – sikeresen szolgálta a változatlan és folyamatos homogenizációt. S erre a kor – Romániával és a többi szomszédal ellentétben éppen internacionalista – Magyarországa még „rá is segített”. Csak megemlíteném az erdélyi magyarság kezének elengedését jelentő 1958-as, romániai Kádár-látogatást és következményeit. Ennek fényében nem csodálkozhatunk az előzőekben említett E. Fehér Pál véleményen. Kádárék 1958 februárjában akár úgy is érezhették, hogy Magyarország Algériájától szabadulnak meg. Nem véletlenül mondotta

Kádár marosvásárhelyi pohárköszöntőjében, hogy: „itt laknak magyar származásúak is”, Kállai pedig, hogy „a magyar népnek van elég területe a szocializmus építéséhez” stb.

De lejárt a szocialista építés korszaka, és Jalta után Málta döntötte el további sorsunkat. Némi saját szenvedéseink jelentette saját hozzájárulással.

Történeti áttekintésünk során itt érkezünk megint ahhoz a már említett pillanathoz, amikor is 1989 után Románia ismét elmulasztja a lehetőséget egy korszerű alkotmány kidolgozására, s 1991-es alkotmányával újfent az előző alkotmányokhoz és ama francia típusú modellhez nyúl vissza.

Ezzel az alkotmánnyal kapcsolatosan fontosnak tartanék idézni Kukorelli István egy tanulmányának konklúziójából: „...milyen örökséggel áldotta meg a szervesen történelmi fejlődés az 1991. évi alkotmányozást? Nem csupán beleérzés és szubjektív olvasmányélmény, hanem a tételes alkotmányjogból kiolvasható, hogy:

- az 1991. évi román alkotmány centralisztikus állammodellben gondolkodik,
- az államrezonon belül a hatalommegosztásnak egy kezdetlegesebb formáját valósítja meg,
- bár szóhasználatban (pl. a nemzeti médiáknál, az egyetemeknél stb.) használja az autonómia kifejezést, mégis általában érzéketlen mind az állam, mind a szélesebb társadalmi autonómiák iránt,
- különösen érzéketlen a nemzetiségi autonómia iránt,
- vallja a nemzetállam történelmileg túlhaladott eszméjét.

A XX. századi modern európai alkotmányozás ezzel szemben egyre több autonómiát hoz létre az államszervezetten belül, árnyalja, egyensúlyozza a hatalmi ágakat, határozottan különválasztja a közhatalmat a civil társadalomtól.

A nemzetállam történelmi tehertételét meghaladni rendkívül nehéz, saját történelmét senki sem előzheti meg. A térségben nemcsak egyes számban létezik nacionalizmus, hanem nacionalizmusok is vannak, szerveződnek, pártokba rendeződnek, hatalomra törnek.

A megmerevedett »örökérvényűvé« tett 1991. évi román alkotmány nem tette könnyűvé ennek a történelmileg egymásra utalt népeket megrontó – és a nagyhatalmak által korábban tudatosan gerjesztette – téveszmének a száműzését.”

Más szakértői vélemény szerint átlátható, de egyensúlyzavarral küzdő alkotmányt készítettek, melyből azonban kiérezhető a győztesek Trianont követő sajátos neurózisa. A túlhaladott nemzetállam hangoztatása ezért lett alappillére az alkotmánynak, s az egység és oszthatatlanság szintén ezért vált visszatérő motívummá több fejezetben is.

Amikor az autonómia kivívásának lehetőségein gondolkodunk, világosan kell látni ezeket a gátakat, melyeket külön erősít az a tény, hogy az alkotmány felülvizsgálatáról szóló 6. cím kizárja a korrekciók lehetőségét, és ezzel rendkívül merevvé teszi a román alkotmányt. Nem ismeri a pozitív diszkrimináció fogalmát, az individuális jogokat alaposabban tárgyalja, mint a közösségeket, a társadalmi szerveződéseket illetően nem megy olyan részletekbe, ahogyan ezt a gaz-

dasági jogoknál teszi. Egyenesen leszögezi, hogy az olyan szervezet vagy párt, amelyik az állam integritásának kérdéseit feszegeti, nem tekinthető alkotmányosnak. Még az önkormányzati rendszer is az egységes államhatalom helyi képviselője. De az anyanyelv használatának joga pl. a bíróságok esetében sem szerepel. Az autonómia szó felbukkan itt-ott, de nem a szélesebb társadalmi autonómiák tekintetében, s szóba sem jön a nemzetiségi autonómia. A román nacionalizmus gyilkos hatásait ez az alkotmány inkább segíti, semmi estre sem próbálja kiküszöbölni, ami csakis a kései nemzetté válás gyermekbetegségeként értelmezhető. Egyébként – mint erre egyik olvasmányomból emlékezem – pár évvel ezelőtt a jogállam szó még a hivatalos román akadémiai szótárakból is hiányzott.

Most ismét Albrecht Dezső véleményéhez nyúlnék vissza. Ő Makkai Sándort, a „Magunk revíziójának” megíróját, illetve a „Nem lehet” kimondóját emlegeti, mint azt, aki ama jogi-humánus megoldásokban csalódott, aki ezzel a földtől ködös magasságokba emelkedett. A *Limes* című folyóirat 1988-as indító számának előszavában felemlítik a következő Makkai idézetet: „A mi kisebbségi sorba jutott véreink idegen nacionalizmusok testében, legnemesebb életcéljuk szerint tétlenségre kárhozható, mellőzve, teljesen ártatlanul és méltatlanul lenézve, emberi méltóságukban szenvednek olyan kibeszélhetetlen sérelmet, amely a világtörténelem e legsötétebb korszakának valamikor rettenetes ítéletévé fog válni.” A „Nem lehet” kimondásának rövid indoklása ez. Ugyanakkor reménykednek a Barbaricum visszaszorulásában s az élhető világ határainak kiterjedésében. Hisznek egy „...a nemzetállami struktúrákat és beidegződéseket meghaladó” európai átrendeződésben, melynek legfőbb jellemzője az „országhatárok fölött átnyúló nemzeti és európai összetartozás szabadsága”.

Mennyi idő is kellett az újabb keserű kijózanodáshoz?

Cs. Szabó László egy mindennél fontosabb „európai jelenlétről” beszél, melyből ha kivonulunk, „európai rostozatú nemzeti műveltségünk” belepusztul. Nos, napjainkban már Európa európai rostozatú műveltségének a veszélyeztetettsége a tét.

Elgondolkodtató lehet idézni Makkai Sándornak a *Látóhatárban* megjelent cikkéből, melyben a „Nem lehet” imígyen nyer megfogalmazást: „...emberségét nemzeti öntudatában újra feltalált Európában a kisebbségi sors nemcsak gyakorlatilag, de lényegileg is lehetetlenné vált, mivel... a nemzeti öntudat kivirágzása idején az ember csak saját nemzeti közösségében érezheti és teheti magát emberré”. Albrecht szerint ezzel kimondatlanul, de a megoldást az áttelepítésben látná? És mindjárt ki is jelenti: „...meggyőződésünk szerint Makkai álláspontja alapján elhibázott. Elhibázott azért, mert fejtegetéseit a nemzeti eszme kezdetleges, Rajnán túli formájának (A. D. itt a francia államnemzeti alkotmány cuius regio eius natio szellemére gondol. A szerz.) változatlan és kíméletlen érvényesülésére építi, s nem számol azzal, hogy ez az eszme is, mint bármelyik, átalakulásnak, változásnak, a helyi erőviszonyok átformáló hatásának van alávetve.” Albrecht tehát remél. Ennek tárgya lehetne akár az autonómia is. Vajon Makkai erről mit gondolt?

Nem lát viszont ellentmondást Albrecht Makkai „magunk revíziója” és a keresett új kisebbségi életforma megtalálásáért folyó próbálkozások egyensúlya tekintetében. Az általa is alapított lap – a *Hitel* – már címe által erre utalva, Széchenyi önkritikus szellemére alapoz. De határt szabna ennek. Itt is megírja: „Nem vitatjuk ennek az álláspontnak, lelki attitűdnek a szépségét, nemességét [...] mégis úgy érezzük, hogy a bűnbánatnak, az önmagunk kínzásának ideje lejárt, tisztító szerepét már elvégezte, s most már azon kell igyekeznünk, hogy a bűnbánatban megtisztult lélekkel életünk formázását megkezdhessük.” Megvalósíthatatlan reményeket kergetni felesleges, magyarázza. Ezért a lelkeket kell felkészíteni arra, hogy minden a saját erőtől, saját munkától függ. Ebben az irodalom szerepét is látja. Nem a halál, hanem az élet dalnokainak szán feladatot. „Meg kell mutatni, hogy ebben a valóságban hogyan lehet élni, előrejutni, és hogyan lehet megteremteni azt az életformát, amely amellet, hogy mélységesen emberi, a nemzeti sajátságok kiélésére is lehetőséget nyújt.”

Nem mellőzhetem azt megjegyezni, hogy Albrecht a *Hitel* szellemi körébe már az elején bekapcsolja atyai barátját, Kós Károlyt, vagyis feltételezhetően mesterét, a csodavárás helyett megmaradást jelentő cselekvésre buzdító „Kiáltó szó” egyik szerzőjét.

A *Hitel*-generációra jellemző, hogy még ebben a kegyetlen helyzetben is emelkedetten képes gondolkodni. Szenczei László 1940-ben a *Brassói lapokban* így ír: a magyarságnak „Történelmi hivatása, hogy a középkori egyetemesség bukása után egy új, szilárdabb egyetemesség felépítésén fáradozzék, együtt a világ legnemesebb nemzeteivel. [...] Ha most is csak kizárólagossági céllal keressük népi értelmű magyarságunkat, s nem a nagy egészbe, az egyetemességbe való méltó beilleszkedés eszközéül, akkor megérdemeljük csakugyan, hogy a történelem elejtsen vagy kikerüljön bennünket. Akkor igazán nincs mit kezdenie velünk.” Ha ezeket a gondolatokat összevetjük azokkal, melyeket a törésvonal túlfeléről eddig megemlítettem, talán már felesleges magyaráznom azt a bizonyos „óceányi” távolságot a két oldal között.

Ma is érvényesek hát Vita Sándor 1943-ban elhangzott szavai: „A mi őszinte kívánságunk az, hogy Délkelet-Európa népei, mint szabad nemzetek lépjenek egymással termékeny együttműködésre, és minden politikai megnyilatkozásunk és nemzetiségi politikánk is bizonyítja, hogy messzemenő megértéssel akarunk hozzájárulni olyan légkör kialakításához, amelyben a közös problémák ennek a tájnak a törvényei és a népek mélyebb érdekei alapján oldódjanak meg.

Sajnálattal látjuk, hogy a környező népek egyes vezetői ezt a sors adta parancsot nem hajlandók felismerni és ennek engedelmeskedni, hanem népük felületesebb érdekeitől vezérelve vagy pedig egyéni ambícióktól, vagy elvakult gyűlölettől fűtve, lehetetlenné teszik a Duna-medence környékén élő népek megértését és együttműködését.” Aztán Beneš Sztálinnál tett látogatása kapcsán kiderült mesterkedéseire reagálva ezt is mondja: „Nem ismerték fel, hogy a magyarság akarata és közreműködése nélkül a Duna térségében tartós rend nem teremthető meg [...] mert ennek a térségnek központját a magyarság foglalja el és tölti be.”

Autonómiáról beszélve, mára egész Erdélynek, pontosabban a Beneš javaslatára így összevontan Erdélynek nevezett földrajzi egységek összességének területi önállósága, mely nem olyan régen még sokak szerint elképzelhető volt, túlhaladott lett. Ezt az etnikai összetétel már említett erőszakos átalakításával érték el. Ennek ellenére, bár a nemzetiségek – így a magyarok – száma és számaránya vészesen csökkent, nem sikerült még elérni náluk a tudat olyan mérvű módosítását, hogy ne merüljön fel valamilyen autonómia igénye. Sőt a durva beavatkozás ezernyi módozata csak fokozta az ellenállást.

Pedig Köteles Pált idézve: „...Erdély szerves fejlődését, történelmi szerepének újraérvényesülését csak az biztosíthatná, ha együtt élő népessége ténylegesen gyakorolhatná a népszuverenitáson alapuló önrendelkezési jogot, ha az ottani népközösségek autonómiákban alakítanák ki saját önkormányzatukat!”

Ide kívánczik néhány frissen tudomásomra jutott érdekesség.

Erdély autonómiájáról a kolozsvári *Hitel* szellemi körének a kommunista pártot jelentő Béke Párttal 1944 nyarán a magyar fegyverszüneti szándék elősegítése ügyében folytatott tárgyalásai során – a kör politikai szerepbe kényszerült vezető értelmiségi tagjai – is gondolkodhattak még. A Vita Sándor emlékezéseit tartalmazó, most megjelent: „A *Hiteltől* a Tisztelt Házig” című – számos fehér foltot tisztázó – kötetből tudhatjuk meg, hogy Vita Sándor, Mikó Imre és Demeter Béla (később gr. Teleki Béla is) folytattak tárgyalást velük (baloldalról: dr. Csögör Lajos, Demeter János, Kovács-Katona Jenő – később Balogh Edgár), s ekkor felmerült a gondolat, hogy az erdélyi magyarság autonómiáját valamilyen formában meg kell valósítani. Mindenképpen az oroszok által is elfogadható formára gondoltak. A később önkéntes száműzetéséből Kolozsvárra érkező Balogh Edgár egy Dunai Föderációban reménykedett. Hogy ezeknek a kidolgozásra nem került terveknek mekkora valóságtartalmuk lehet, soha nem tudjuk meg, de tény, hogy az ez után sorra kerülő egymást követő két moszkvai fegyverszüneti tárgyalás nem zárt ki egy ilyen megoldást. Mindkét tárgyalásnak erdélyi (*Hiteles*) kezdeményezői és részben kivitelezői voltak Atzél Ede (ő a Tatár hágónál lépte át a frontot), majd Teleki Béla előkészítésével (szlovák területen át) a Faragó-küldöttség esetében Teleki Géza személyében. Atzél Moszkvából visszatérőként, a helyzet ismeretében – Vita Sándorral beszélgetve – egy szovjet protektorátus alatt szervezendő, önálló Erdélyre gondolt.

Érdekességként említek meg egy Kónya-Hamar Sándortól származó értesülést is, mely szerint a *Hitel*-körhöz tartozó Teleki Ernő, Teleki Pál unokaöccse is készített egy autonómia-tervezetet. Ezt eddig nem sikerült megtalálni. Nem tartom kizártnak, hogy itt a második bécsi döntést követően, még a honvédség bevonulása előtt a *Hitel* által Teleki Pálnak Teleki Ernő közvetítésével átadott javaslatokban szereplő Észak-Erdélyre vonatkozó autonómia-elképzelések továbbgondolásáról lehet szó pontosított és részletesebb kidolgozásban.

Hasonlóképpen ide kívánczik – bár későbbi történet – egy általam most megismert levél, melyet az Erdélyi Világszövetség Németországi Csoportja (ak-

kori elnök: dr. Konthur Bertalan) Antall József miniszterelnökhöz intézett (Stuttgart, 1991. szept. 30.), s melyben a Magyar Kormány védhatalmi státusának megszerzésére tesz javaslatot alapos indoklással alátámasztva. Ez – a Tókécs László által felvetett téma körül az utóbbi időben fellángolt indulatokra gondolva – most különösen érdekes.

Visszazökkenve eredeti gondolatmenetünkbe, egy kevésbé ismert tény felemlítésével folytatnám, mely szerint a központi román elképzelések a *nemzetiségek* homogenizációja mellett az egyáltalán nem egységes *román népcsoportok* bizonyos homogenizációját is célul tűzték ki. Előbbiről már beszéltünk, ez utóbbit pedig egy egységes nemzettudat, a nagyromán nemzettudat és annak történelmi pilléreit kidolgozó (kitaláló) és az elsőbbségre, illetve felsőbbrendűségekre alapozott tudat immáron évszázados múltra visszatekintő minden úton-módon folyó beidegzése jelentette. Több generációt neveltek fel ebben a szellemben, s ezt a tudatit falat kell most áttörnie annak az erőnek, amelyik valóban autonómiát akar.

*

De van-e ilyen erő, s ha van, mennyire kidolgozott a koncepciója? És ha igen, egységes-e az a koncepció, vagy ilyen-olyan elképzelések vitatkoznak egymással a nemzetpolitikára – természeténél és lehetőségeinél fogva is – nehezen használható pártpolitikák világában? Nos, mint tudjuk, a kemény fellépéstől a kis lépések politikájáig terjednek az elképzelések, megosztva eleve gyenge közös erőinket.

Ha eredményt akarunk felmutatni, egy mégis van már. A néhány éve még ördögtől való és kimondhatatlan autonómia szó mára közszájon forgó vita tárgyát képező kifejezés lett. Ez tudjuk, hogy nem elhanyagolható. De mit ér egy olyan európai színpadon, ahol a kisebbségek közösségi jogait ma sem akarják beemelni saját alapdokumentumaikba. S nem véletlenül, hanem a nagyok érdekeit féltve.

Nem vagyok szakértő az autonómia jogi és politikai vonatkozásaiban, ezért csak felsorolom a kevésbé tájékozott olvasó számára azt, amit általában (akár az interneten), illetve Albrecht Dezsőtől erről tanulhatunk.

Először lássuk az autonómiák lehetséges változatait:

I. A jogokban

1. a szűk körű autonómia,
2. a széles körű autonómia.

II. A létszám szerint

1. az egyén autonómiája,
2. a csoport autonómiája
  - a. a területi elvű önkormányzat,
    - a kisebbségi népcsoport autonóm területe,
    - területi (regionális) önkormányzat,
    - a települési önkormányzat,
  - b. a személyi elvű autonómia.

Albrecht Dezső idézett tanulmányában Egyed István dr. „A kisebbségi kérdés” című munkájára (1930) hivatkozva ezeket írja:

„A politika tudomány a kisebbségi kérdés megoldásának öt fő jogi rendszerét különbözteti meg. A kisebbségi védelem legalacsonyabb rendszerét képviseli a kisebbséghez tartozók **jogegyenlőségének biztosítása**. [...] Hátránya, hogy a politikai és közhatalomban való részvétel a többség tetszésétől függően, onnan a kisebbségek kizáratnak.

Az **arányossági rendszer** elgondolása szerint viszont az államhatalom nem a többségé, hanem az egész lakosságé [...] intézményesen biztosítani kell tehát, hogy a kisebbségek tagjai is a közhatalom gyakorlásában létszámuk arányában részt kapjanak.”

Az eddigi két rendszerben lényeges hiátusnak véli, hogy: „...csak a kisebbségek tagjai javára állapítanak meg jogokat, és nem a kisebbségek mint szervezett egységek javára.”

De lássuk tovább. „A **kisebbségi önkormányzat** rendszere a kisebbségvédelem harmadik fajtát képviseli [...] a kisebbségekre nézve az állami ügyeket is részben intézi. [...] két formája alakult ki: a **személyi és a területi autonómia**. A személyi autonómia az ugyanazon kisebbséghez tartozókat az állam egész területén, lakóhelyüktől függetlenül olyan egységes közjogi szervezetben foglalja össze, amely a kisebbségeket különlegesen érdeklő közigazgatási ügyeket intézi. (Itt példának az egyházi vagy megvalósulása esetén a székely és szász kulturális autonómiát említi.) A **területi autonómia** viszont azt jelenti, hogy az állam területének azon a részei, amelyeken kizárólag vagy túlnyomó részben valamely nemzeti kisebbség tagjai laknak, az államon belül külön egységgé vannak alakítva, és ezen a területen a közigazgatás bizonyos vonatkozásban a központtól önállóan van elismervé. Ilyen területi jellegű nemzeti önkormányzata volt a régi Transzylvániában a székelyeknek és a szászoknak. A szász autonómia, a szász egyetemben kulturális ügyekre korlátozva, az unió után is tovább élt. [...] A régi Ausztria nemzetiségei is, mint csehek, morvák, lengyelek, szlovének, dalmátok, olaszok, túlnyomó részt külön-külön tartományi önkormányzat részesei voltak.”

A **szövetségi államszerkezet** a kisebbségi kérdés megoldásának negyedik képzelhető alakja. Ez a rendszer a nemzetiségi egyenjogúságnak legtökéletesebb formája [...]

Szemben az eddig ismertetett rendszerekkel, melyek egy államon belül akarják a kisebbségi kérdést megoldani, az ötödik csoportba azok a rendszerek tartoznak, melyek a kisebbségeket abba az államba kívánják átutalni, amelyhez jellegük szerint tartoznak. Ez az átutalás történhet **személyileg: kivándorlási kényszer** előírásával vagy áttelepítéssel, pl. a görög-bolgár, török-román szerződéses, és történhetik területileg: **határkiigazítással**.”

Az általam ismert egyik székely autonómia-tervezetből is idézek, melynek első szakaszában Csapó József a következőket írja: „Székelyföld, történelmi azonosságának kifejezéséért, önkormányzati közösséggé alakul. [...] A régió

autonómiára törekvése az állampolgárnak a társadalom életében való demokratikus részvételét, a gazdasági-társadalmi fejlődést, a területi érdekek érvényesülésének elősegítését és védelmét célozza.” Majd a második szakaszban: „...Jelen autonómia-statútum Székelyföld **kollektív azonosságának** meghatározója.” (Kiemelések Sz. I. T.)

*

Miért fáj az autonómia hiánya nekem, túl a nemzeti, a történelmi s az aktuálpolitikai felismeréseken is?

A létező autonómiából fakadó jogok hiánya már kisebbségben fogantatott gyermekkoromra rányomta bélyegét. Örökös defenzívában, örökös versenyhátrányban, bizonyítási kényszerben és a megtépázott igazságérzet sebeit nyalogatva, főképpen pedig rejtőzködve teltek gyermekéveim. Pedig telhetek volna a tolerancia és sokszínűség áldásainak kizárólagos előnyeire épülő személyiségfejlődéssel is.

Az én és a *közösségi* tudat intrakulturális és interkulturális vonatkozásainak kibontakozása a személyiségben, egy hagyományos erdélyi multikulturális közegben csodálatos perspektívákat kínálhatott volna. Sokkal több kapaszkodó volt (van) itt, mint az anyaországban, ahol nem volt mihez viszonyítani. Hiszen az identitás valamihez képest alakul ki, annak minden veszedelmével együtt! De nem volt autonómia, és ami egy ideig volt, az pusztán a kirakatnak szánva. Ha a korán megfojtott Bolyai Tudományegyetem Alexandru Moghioros szerint a burzsoáziának adott engedmény volt, a Magyar Autonóm Tartomány rövid életével a szocialista internacionalizmus hazug tételeit kellett igazolja. Ideig-óráig. Generációk szenvedtek identitásválságban, nem azért, mintha le akartak volna mondani öröklött módon is elfogadott identitásukról, de azért, mert szükségyszerűen egy mimikri képességet kellett kifejleszteniük. S ezt az én generáciomban csak tetézte az osztályharcos idők azt még tovább bonyolító „duplaálarc” kényszere s végül annak csúcspontja, a diktatúra, az ebből fakadó legmagasabb fokra hágó félelmekkel.

Ugyanakkor igaznak bizonyult, amit Kacsó Sándor mondott: „A kisebbségi sors megacélozza a faj petyhüdt erőit, mert küzdelemre kényszeríti.”

A Kárpátok Géniusának elképzeléseit megalapozó Brateanu-terv megvalósítása több magyar generáció életét tette tönkre úgy, hogy a kommunista uralom kínjait a nemzetiségi elnyomás szenvedéseivel is tetézve kellett elviselniük. Nem csoda hát, hogy az etnikai tisztogatás minden módszere oly hatékony volt. A beolvasztástól az emigráláson át a belepusztulásig s a „meg sem születésig”. Ha más nemzetek vagy nemzetrészek Trianon óta történt szaporulatát nézzük, ma Erdélyben – egy 1918-ban Gyulafehérváron ígért romániai nemzetiségi politika esetében – ki tudja hány millió magyarnak kellene élnie a folyamatos fogyás helyett.

Köteles Pál nagyszerű leírását adja a helyzet társadalmi vonatkozásainak. Így kérdez, s egyben válaszol: „nem a személyiség torzulását jelenti-e, ha az

ennek csak egyik fele nyilatkozhatik meg? Ilyen kényszerű magatartás következményeként vajon jóvátehetetlenül torzul-e a személyiség, vagy netán megmarad a regenerálódási képessége? [...] Nem hamis kép rajzolódik-e a mimikri által a kisebb-nagyobb közösségekről, az emberi életérzésről, magáról az egész világról?" Aztán így folytatja: „...a rejtezkedés kényszere egyetemes érvényű közösségi magatartássá vált.” Szerinte a teljes értékű ember személyisége akkor nem csonkul, ha a vélemény szabadság, a tagadás lehetősége adott. Amennyiben ez nem lehetséges, az ember szerepjátzásra szorul, s a látszatok lassan valóságképpé kodifikálódnak.

Nehéz elgondolnunk, hogy milyen ellentmondásos erők azok, melyek a kisebbségi lét felett s benne egymásnak feszülnek. Hiszen a felsorolt negatív hatások és a pozitív ingerek tengerén, mint viharban hánykolódnak a különböző féle és megannyi teherbírású személyiségek s az általuk alkotott társadalmi csoportok. Kötelest idézve: „a lélek félárnyékban senyved”. A személyiségtudat károsodása a nemzettudat zavarához vezethet.

Ez az a helyzet – melyet az ígért autonómia a kisebbségi és többségi tudatban egyaránt könnyen feloldhatott volna –, amelyik saját sorsomat több százezer sorstársaméval együtt terelte a gyógyíthatatlan szülőföldvesztés irányába. És ne tegyenek véletlenül sem egy kalapba minden emigrálást, mert az oly szívesen emlegetett gazdasági kényszer sokunk életében nem számított. Más okai voltak a menekülésnek. De a gazdasági-egzisztenciális kényszerek java részben úgyszintén a diszkrimináció miatt duzzadtak emigrációs elhatározássá a nekünk szánt kisebbségi lét által is meghatározott sérült (sértett) én és közösségi tudat belső viharainak eredményeképpen.

Trianonban azonban az utódállamoknak eszük ágában sem volt az autonómiára vagy akár méltányosságra gondolni. Nem véletlenül utasították el a népszavazások gondolatát.

Térjünk azonban vissza Erdélyhez és a székely autonómiához.

Mint láthatjuk, egy olyan helyen akarunk autonómiát, ahol annak tulajdonképpeni évszázados gyökerei ellenére – lásd a székely és szász autonóm jogokat – éppen az ellenkezőjét próbálják majdnem egy évszázad óta megvalósítani, a homogenizációs és etnikai tisztogatási módszerek magasiskoláját kidolgozván. Állam és államegyház karöltve.

Ezért éppen a megvalósítás hatalmas akadályai jelentik a megvalósítás szükségességének legnagyobb imperatívuszát.

Autonómia nélkül Erdély magyarsága végveszélybe kerül, az erdélyi és a többi elszakított magyar közösség eltűnése pedig az összmagyar megmaradás utolsó bástyáinak lerombolását jelenti.

Magyarország kénytelen volt elfogadni a történelmi szükségszerűségek mellett reá nehezedő hatalmas történelmi igazságtalanságot is. Nem veszélyezteti Európa békességét, de nem fogadhatja el, hogy ennek ára saját pusztulása legyen.

Az elszakított magyarok autonómiái nélkül azonban közös létünk forog kockán.

Amint a megmaradás kérdésének egésze, úgy a fentiek értelmében ennek egyik elválaszthatatlan részét képező (öslakos) kisebbségi magyar közösségek fennmaradásának gondja is az idő szorításában vergődik.

Ha egész Erdély autonómiájára gondolunk, hamar rájöhethünk mai valószínűtlenségére. Ennek egyik oka az Erdélyben évszázadok alatt kialakult önálló lét emlékezetének halványulása mindkét közösségben, de elsősorban a Kárpátokon túli románságtól merőben különböző erdélyi románságnak a Ceaușescu-rezsim alatt végrehajtott többmilliós felhígítása. Az utóbbi 25 év alatt is észrevehető ez a folyamat úgy a hígítás lassított – de meg nem szűnő – módszerének tettenérésében, mint az erdélyi román gyökerekből fakadó toleranciaigény fokozatos elhalványulásában, az erre utaló jelek igen gyér megnyilvánulásaiban.

Romániában s a minket környező közvéleményekben otthonra talált az a téves hit, mely szerint a térség minden gondjának múlt és jelenbeli okozói a magyarok. A nagy közös ellenségkép. Egykor volt szerves kapcsolataink semmivé váltak. A magyarság folyamatos defenzívába kényszerült (Köteles Pál). Erre az eltelt évtizedek nagyobbik részében még rájátszottak a szocialista vagy később a balliberális kormányzatok, azt a téves szempontot hangoztatva, hogy ha mi megszólalunk, azzal csak a románok alá adunk lovat, és ártunk a magyar kisebbségeknek. Illik elismerni, hogy ezt az uniszónót először egy Szokai-Tabajdi-cikk törte meg, időlegesen. Ebben helyesen leszögezték, hogy az államnak átháríthatatlan feladatai vannak a nemzetiségi magyarsággal kapcsolatban.

Az erőteljes ortodox-intoleráns „nyomuló” nacionalizmus légkörében az autonómiával kapcsolatos mindenféle gondolatcsíra ápolása végveszélybe kerül. Azok „életben tartása” nagymértékben függ tőlünk, egészen pontosan elsősorban az erdélyi magyar elitek tevékenységétől, amelyhez természetesen saját óhajuk szerint és mértékében az összmagyar támogatásra is szükség van. Anyaországra és más elszakított területek magyarságának tapasztalataira egyaránt. Ennek megfelelő stratégiára volna szükség. S természetesen annak végrehajtására.

Köteles Pál 1988-as véleménye szerint egy közép-európai nemzetiségi kódex kialakítása volna tudósaink feladata. A szép elképzelés máig papíron maradt. Ő – mai európai tapasztalatunk hiányában – még Masarykra hivatkozik, aki szerint „Európa fejlődése nem az államok, hanem a nemzetek szerinti szerveződést indokolja, ami persze nem kérdőjelezi meg a demokratikus államok gazdasági illetékességét...” Aztán ezt mondja: „...a gazdasági integrációt csak úgy működtethetik hatékonyan a társadalmak, ha az önrendelkezési elv alapján érvényesülnek a két- vagy többnyelvűséggel párosuló területi és személyi autonómiák...”

Még nem tudhatta, hogy az Unió ezen jogok fölé helyezi majd ama négy alapjogot: a tőke, az áru, a szolgáltatások és a személyek (a munkaerő) szabad áramlását, s ezzel a nemzetközi tőke érdekeinek teljesen kiszolgáltatja az autonómia-igényét is.

S mégis haladni kell előre lépésről lépésre, következetesen.

A románságba sulykolt új történelmi tudat által megalapozott xenofóbia elleni küzdelemben eredményként értékelhetnénk, ha elfogadnák Kende Péter javaslatát, mely mindenféle másságra érvényes: „A mássággal azért kell békét kötnünk, mert az emberlét törvényei szerint arra vagyunk ítélve, hogy tömegesen éljünk együtt olyanokkal, akiket – nem szeretünk.”

Mindenesetre az út csakis a mindenkori román politika ellenállásának áttörésén keresztül vezethet. Az uniós társulásaink óta azonban még egy akadály keletkezett. Miközben azt vártuk volna, hogy ez bajainkra megoldást hoz, éppen az Unió vált újabb gátló tényezővé. Románia újfent szerencsés volt. A társulási szerződésben ugyanis a kisebbségek kérdése, a közösségi jogok elismerése belügy, és csupán ajánlásként szerepel. A székely vagy más erdélyi autonómiák megvalósulása felé vezető úton tehát az európai segítség egyelőre nem remélhető, de ennek reményét sem kell feladni. A feszültséggócok megszüntetése magától értetődő európai feladat. Vagy igaza volna azoknak, akik a globalizációt érdekeltnek tartják az ilyen feszültségek fenntartásában? Az, ahogyan a délszláv tragédia tanulságai ellenére kezelik az ukrán kérdést, ismét elbátortalaníthatja reményeinket.

A rendszerváltásra váró romániai magyar értelmiség még reménykedett. Úgy hitték – amint azt Ábel Béla írja: „...nemzeti kizárólagosságuk hajszolása során az európai románság lehetőségét szalasztják el”. Nem sejtették, hogy Európa ebben ismét csendestárs lesz. Az Ady által megírt Duna-menti „boldogtalan kis országok”, a „félnemzetecskék” „szégyenkalodája” egyelőre szervülni látszik napjaink Európájában.

*

Az anyaországnak nem csupán összmagyar kötelessége, de életfontosságú érdeke is az autonómiák kivívásának támogatása. Ezt azonban nagy körültekintéssel és odafigyeléssel kell tennie. A legtöbbet azzal éri el, ha önmagát erősíti és teszi vonzóvá. Ezen felül Asztalos Miklós harmincas évekbeli intelmére kell figyelnie: „Erdélynek nincs mit keresnie a magyar belpolitikai harcokban, az erdélyi magyarságnak erdélyi politikai kérdések szerint kell tömörülnie.” Mára a kérdés, igazsága mellett, árnyaltabbá vált, mivel számára nem mindegy, hogy az anyaországot ebben az európai vonatkozásban is sarkalatos kérdésben milyen kormány képviseli. Ezt igazíthatja ki, mint lehetőség, a kettős állampolgárság és az ezzel járó választójog.

Ne feledjük, hogy a magyarság ma még a Kárpát-medence legnagyobb számú nemzetisége. Tehát nemcsak máig tagadhatatlan államalkotó és nemzetek bölcsőjét jelentő múltja, de jelen létszáma és ebből a múltból fakadó tapasztalata predesztinálja egy bizonyos vezető szerepre, ami nem fölényének hangoztatását, hanem felelőssége terhének felismerését jelenti, egy közös érdeket szolgálva.

Ez a törekeny létszámfölény a szétdaraboltságban alig érzékelhető, és maga is a demográfiai lejtő veszélyeztetettje. Csöppet sem vigasz, hogy szomszédja-

ink szintén fogyásnak indultak. A mindent eldöntő közös európai megmaradás távolabbi célját ez nem szolgálja.

Nem csupán a hazai születési mutatók miatt haladunk egy demográfiai szakadék felé, hanem az elszakítottakra nehezedő homogenizációs nyomás okozta migrációs kényszer következtében is, mely jelenleg már egyre inkább nyugat felé irányul, és egyebek mellett az etnikai tisztogatás változatos módszereit „dicséri”. Az 1989-es változások óta a hivatalos romániai statisztikák a magyarság számának közel félmillió csökkenését mutatják. Több mint 1 600 000-ról 1 200 000-re. De a hitelesebbnek vélt egyházi statisztika is a 2 040 000-ról ennél is nagyobb arányú csökkenést jelez. Ne feledjük, hogy az elfogyásunk terén nincsen külön anyaországi és határon túli magyarság.

A megoldás irányába a legtöbb reményt egy olyan „harcmódot” kidolgozása jelentheti, amelyik nem a tolerancia valamikori felébredésére számítva, nem csupán külső kényszerítő körülményeket remélve halad előre, hanem eléri azt, hogy az egykor elátkozott szó – az autonómia – a román politikai és köztudatban elnyerje valódi értelmét, és a kérdés megoldása olyan gyakorlati helyzetek és tudati állapotok felé terelődjön, amelyekben világosan kirajzolódik az erre mutató román érdek. Tárgyalni, szerződni, ígérni, aláírni, esküdni az ortodox törésvonal túloldalával csak az érdekek szerint képzelhető el. És az sem mellékes, hogy túlnyerésből származó ösztönös, de indokolatlan félelmeiket sikerüljön végre tudatosítani úgy politikusaik, mint – s ez még nehezebb, mert időigényes – tömegeik fejében. A pszichiátriában ezt betegségbelátásnak nevezik. Bodó Barna szerint: „A lehet és a lesz közötti lépés annak is függvénye, hogy a többség számára, a román elitek számára érthetően elmondjuk: a kulturális határ a társadalmi nyugalom és biztonság előfeltétele. Elsőre nem hiszik, de fogják.” Horváth Andor így fogalmaz: „A többség fölött ugyanis a kisebbség nem győzhet, csak vele együtt.”

Ugyanakkor a csupáncsak sérelmi politika kudarcát már a kolozsvári *Hitel* nemzedéke felismerte. Erre nem lehet támaszkodni.

Ha mindezt nem fogadjuk el, s nem ennek szellemében cselekszünk, akkor újra és újra politikai eszközzé válhat a magyar kártya s így maga az autonómia igénye is.

De ennek az útnak a kidolgozása már nem egy elmélkedő értelmiségi feladata, hanem a professzionális politikusoké.

*

Gondolatmenetem befejezéséhez közeledvén elsősorban Albrecht Dezső máig érvényes üzenetet hordozó zárómondatait idézem többször említett tanulmányából, mert a legnagyobb tét, a megmaradás felé vezető cselekvés útját világítja meg:

„Szükséges végre már látnunk, hogy mi az, amit lehet, és amit nem lehet. Lehet megmaradni magyarnak, de nem lehet megmaradni régi szellemmel, ha

az idő megváltozott. Lehet kisszerű viszonyok között is nagyot alkotni, de nem lehet közösségi szellem és áldozatos lélek nélkül.

Lehet kis népnek lenni, de nem lehet mégis nagy nemzetnek, ha lélekkel nem pótoljuk ki azt, ami a számból hiányzik. Lehet nyomorúságosan élni, de nem lehet anélkül, hogy nem tudnánk, miért tesszük. Lehet eredményesen is küzdeni, de nem lehet anélkül, hogy a magunk harcmódorát az ellenfélnél tökéletesebbé ne tegyük. Lehet intézmények élén állni, de nem lehet intézményeket eredményesen vezetni, míg a vezetőség nem válik olyan élő szervvé, mely a nemzeti társadalomban lüktet és dolgozik. Lehet állandóan visszahúzódni, de nem lehet egy lépést sem előre tenni, míg a nemzet nem bízik magában.

De végeredményében nem is az a tulajdonképpeni probléma, hogy mit lehet, és mit nem lehet, hanem az, hogy hogyan lehet.

Köteles ezzel összhangban erről így ír: „...létünket nem a konfliktusok sodorják végveszélybe, hanem a »technikáknak« a hiánya, amelyekkel kezelhetők az állandósult válsághelyzetek”.

Végül, ha az említett szerzőktől felvonultatott gondolatokat összegezzük – találhatunk némi igazságot a következő Vita Sándor, majd az ebből következő Albrecht Dezső idézetben is:

Vita ezeket mondotta: „...legyen szabad talán a mi erdélyi életünkre hivatkoznom. [...] Nyilvánvaló, hogy a kisebbségi életben sem előnyt, sem hatalmat nem jelent a vezetés, ellenkezőleg ez áldozat és veszedelem, aki tehát vállalja, az nyilván belső lelki kényszerből, nem pedig külső körülmények hatása alatt vállalja. [...] nyilvánvaló, hogy egy önző, a maga materiális érdekein túl nem látó ember a kisebbségi időkben jobban boldogul, mint egy olyan, aki a maga népének küzdelmeiben részt vesz és kockáztat.” 1943-ban pedig ezt teszi hozzá: „Azt hiszem, hogy a visszatért területek jelentősége éppen abban van, hogy változatosabbá, színesebbé teszik a magyar gondolkodást, és újból felszabadítják a magyarságot formáló nagy történelmi erőket.”

Albrecht mintha ezt folytatná: „Érdekes jelenség, hogy a nemzetpolitika széles értelmezésének lehetőségét a kisebbségi sors adta meg.”

Köszönetnyilvánítás

Gondolataimat, a felkérés kegyelmi állapotában, emlékezetem vegyes tárházából rögzítettem. Így nem tudom a bibliográfiát pontosan megjelölni, de (megélt 75 évem tapasztalatain kívül) olvasmányos emlékeimet felidézve, a véleményemet így vagy úgy formálók közül most számosan jutnak eszembe. Sokuknak tartozom hát hálával, mert önmagam megismerésére tanítottak, mások viszont a szememet nyitogatták a másik irány felé, de voltak, akik éppen vitára ingereltek, sőt felháborodásomon keresztül serkentettek gondolkodásra.

Ábécésorrend takarásában vegyesen és a teljesség igénye nélkül: Albrecht Dezső, Asztalos Miklós, Ábel Béla, Bakos István, Balogh Edgár, Banner Zoltán, Beke György,

Berend T. Iván, Bertha Zoltán, Bibó István, Bodó Barna, Boia Lucian, Bokor Péter, Boldizsár Iván, Csapó József, Csáki Zoltán, Csoóri Sándor, Cs. Szabó László, Consantin Daicovicu, Dáné Erzsébet, Dávid Gyula, Djuvara Neagu, Domokos Pál Péter, Duray Miklós, E. Fehér Pál, Egyed Ákos, Enache Smaranda, Fekete Gyula, Gál Ernő, Gherman Sabin, Győrffy György, Hanák Péter, Hankiss Elemér, Horváth Andor, Hóman Bálint, Illyés Gyula, Izsák Balázs, Iorga Nicolae, Jancsó Benedek, Juhász György, Kacsó Sándor, Kovács Péter, Kovács Katona István, Kántor Lajos, Kende Péter, Kiss Jenő, Kocsis István, Konthur Bertalan, Kopp Mária, Kós Károly, Kónya Hamar Sándor, Köteles Pál, Kövesdi Pál, Kukorelli István, Lancranjan Ioan, László Dezső, Lászlóffy Aladár, Ligeti Ernő, Lőrincz Csaba, Makkai László, Mann Gloria, Markó Béla, Márton Áron, Mályusz Elemér, Mikó Imre, Miskolczy Ambrus, Mitu Sorin, Mocsáry Lajos, Molnár Gusztáv, Nagy Lajos, Nemeskürty István, Németh László, Nitsch Árpád, Otetea Andrei, Orbán Balázs, Pascu Stefan, Páskándi Géza, Pomogáts Béla, Raffai Ernő, Romsics Ignác, Sarbu Aurelia, Slavici Ioan, Sütő András, Szabó Dezső, Szabó T. Attila, Szabó Zoltán, Száraz György, Szász Zoltán, Szekfű Gyula, Szenczei László, Tamási Áron, Tanka Endre, Titulescu Nicolae, Toró T. Tibor, Tóth Sándor, Tőkéczy László, Tőkés László, Vekov Károly, Venczel József, Vita Sándor, Wass Albert és a kolozsvári *Hitel* folyóirat, valamint a *Helikon* széles szerzői köre, hazai és határon túli nagyok (és kicsinyek) beszédei, emlékiratai, főleg tettei stb.

Természetesen az idézett dokumentumok több helyütt és több kiadásban is megjelent passzusait és az ismert idézeteket dőlt betűkkel jelölhetném, amint – mivel a fentieket javarészt másoktól tanultam – dőlt betűvel írhatnám szinte egész dolgozatomat.

